

Pál-Antal Sándor

Marosvásárhely – a szabad királyi város

Április 29-én négyszáz éve, hogy Marosvásárhely belépett a „kerített kolcsos” városok sorába. Az évforduló alkalmából illik megemlékeznünk róla, és felidéznünk magát az eseményt és annak jelentőségét, ismertetve a város ez alkalomból kapott kiváltságlevelét, valamint az adományozás tárgyát képező kiváltságok előzményeit és következményeit.

A kiváltságlevél adományozása idején, és általában az önálló Erdélyi Fejedelemség több mint másfél évszázadát magába foglaló korszakban, Marosvásárhely a fejlődés és virágzás időszakát élte, még ha ez a folyamat nem is bizonyult töretlennek. Hiszen nem feledkezhetünk meg az országban nem egy alkalommal uralkodó vissza húzó bizonytalan politikai helyzetről, azokról az eseményekről és háborús pusztításokról – mint amilyenek az 1601–1602, vagy az 1658. évek voltak –, valamint a rendkívül nagy emberi veszteségeket okozó járványos betegségekről, amelyek több alkalommal megtörték, sőt visszavetették a fejlődés folyamatát.

Az 1616. április 29-i kiváltságlevél

Marosvásárhely „civitas”-sá, vagyis *szabad királyinak* nevezett várossá hivatalosan akkor vált, amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől 1616. április 29-én kapott kiváltságlevelét értelmében „vera, a nobis creata, et indubitata libera, regia et murata civitata” (vagyis „igazi, általunk létrehozott, valódi szabad, királyi és kerített város”) lett. És rögtön megjegyezzük, hogy Vásárhely Erdély egyetlen városa, amelyet nagyérdemű fejedelmünk ezzel a joggal felruházott.

Addig szabad királyi városok voltak Brassó, Nagyszeben, Beszterce, Segesvár és Szászsebes szászvárosok, valamint Kolozsvár és Gyulafehérvár, a történelmi fejedelemségből, amelyekhez csatlakozott Nagyvárad és Nagybánya a Partiumból.

A pergamenre írt latin nyelvű terjedelmes oklevél máig fennmaradt, hiszen a város egyik legdrágább kincsekének számított és gondos őrzésben részesült. Ma a Maros Megyei Nemzeti Levéltárban található, a város más kiváltságlevelével egyetemben.¹ Magát a kiváltságlevelet 1999-ben Szabó Miklós tudományos kutató közölte.² Szakszerű magyar nyelvű fordítása azonban

¹ Maros Megyei Nemzeti Levéltár, Mvhely város lt. Kiváltságlevelek, 25/1616. sz.

² Dr. SZABÓ Miklós: Marosvásárhely szabad királyi várossá alakulása. In: *Marosvásárhely történetéből. Tanulmányok.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999. 38-42.

maig várat magára. Értesülésünk szerint közelebről elkészül. Tartalmát bővebben Benkő Károly levéltáros ismertette még 1862-ben, amely szövegre ismertetőnk során mi is támaszkodtunk.³

A kiváltságlevél bevezetője felsorakoztatja azokat az érdeket, amelyekért a város a megadott jogokban részesült. Az előszóban olvasható eszmefuttatás kiemeli az erős közösségek szükségességét, és kihangsúlyozza, hogy az emberek gyakori nyomorúságba jutását csak a törvényesen összefogó közösségek csökkenthetik, amelyeket Scipio álmában Isten ajándékának nevez. Majd rátér Marosvásárhely érdemeinek az ismertetésére. Ilyen kis társaságot alakítottak – olvasható a folytatásban – a város bírása, hites polgárai és lakosai, kik nemcsak maguk, hanem egész Erdély érdekében cselekedtek. Különösen tették azt az elmúlt húsz év alatt, amikor mások Erdélyt pusztították. Hiszen akkor ők a város déli szegletében (valójában a keleti részén) karókból, töltésekből városi modorú nagyságúra emelt erősséget építettek, és mind a magyar királyok, mind a néhai fejedelmek idejében hű vitézek voltak, s most is magukat dicséretesen viselik. Tekintetbe véve mindezen érdeket, meghallgatva a fejedelem hű tanácsosai hozzájárulását, az április 17-kén Gyulafehérváron tartott országgyűlés egyetértésével, ösztönzéseként őket és utódaikat felruházta az alább felsorolt jogokkal. És következett a hat pontba foglalt kiváltság csokor.

Az első pont értelmében a fejedelem kiveszi a Marosközben fekvő „Marus Vasarhely”, más nevén „Zékely Wasarhely” mezővárost korábbi állapotából, amelyben hosszú ideje volt, és – *Marus Vasarhely* megnevezéssel – véglegesen a többi erdélyi és ahhoz tartozó magyarországi részekben (az ún. Partiumban) lévő „szabad kolcsos és királyi városok” sorába emeli.

A második pont szerint a város, önkormányzata jelképének kifejezéséeként, címerrel és pecséthasználati joggal rendelkezhet. Az adományozott új címer *válltól elvágott páncélozott emberi kar, kétélű kivont karddal, abban egy keresztülszúrt medvefej és egy szív*. A címermező kék alapú, a kar és a kard acél színű, a szív vörös, a medvefej pedig barna. A címermezőt körülvevő szegély bíborvörös, sárga behajtásokkal. Az egész egy kerek lila színű, hullámvonalakkal díszített széles karimába helyezve. Kiegészítésként felhatalmazza a várost arra is, hogy címerét aranyba, ezüstbe, rézbe vagy ércbe vésve pecsétül használja kiadványai hitelesítéséhez.

A harmadik pontban a védművek emelésére és használatára vonatkozó jogokat biztosítja a város számára. Előbb kihangsúlyozza, hogy minden „köztársaságnak” (értsd alatta „közösségnek”) törvényre és fegyverre van szüksége, hogy abban a módosabbak, szegényebbek vagy gyengébbek egyenlő jogokkal élhessenek, egyesek másokat ne hogy elnyomjanak. Majd a biztonság érdekében megengedi, hogy Maros Vásárhely – más szabad városok módjára – területén vagy körében, úgy béke, mint háború idején mindenkor fából vagy kőből épült védfalakkal, sáncokkal, töltésekkel,

³ BENKŐ Károly: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001, 67–68.

bástyákkal, tornyokkal, kapukkal, megfelelő és szükséges kerítésekkel, vagyis várral körülvétesen, azt puskaoros malommal, házakkal, kisebb-nagyobb ágyukkal s más hadi eszközökkel ellássa.

A negyedik pontban a város törvénykezési jogait biztosítja. Ezen kérdésnek a megokolásában azzal példálózik, hogy törvény nem létiben bármely város olyan, mint a lélek nélküli tes, s feloszlik. Ezért meghagyja és megerősíti a város bíróját, esküdt polgárait és egész lakosságát nemcsak az eddig bevett bíraskodási gyakorlatában, hanem szabadalmat ad mindazon helyben hagyott szokásokkal, törvényekkel, kiváltságokkal, zászlóval, pecséttel való élhetésre, amellyel más „szabad királyi és kolcsos” városok élnek.

Az ötödik pontban a város és az ott lakó nemesek viszonyát szabályozza. A városi nemesek kiváltságaikkal való visszaélésének megelőzése érdekében előírja, hogy a városban lakó nemesek személyükre nézve megtarthatják nemességüket, de tartsák tiszteletben a város szabadalmait; a városban található házaikat, annak területén lévő földjeiket a város hatósága alá tartoznak vetni és kötelesek annak terheit hordozni. És az ellenszegülők, pártoskodók fölött a város, megtartva saját törvényeit, szabadon ítélezhet.

A hatodik pontban, a bortized kivételével, mentesíti Marosvásárhelyt minden egyéb termény és kisállat – éspedig búza, árpa, rozs, zab, köles, bab, borsó, lencse, kender, tönköly és más gabonanemű, valamint bárány, méz, csordára kijáró disznó stb. – utáni tizedszolgáltatás alól.

A hat pontba foglalt kiváltságlevél záró részében a fejedelemség minden előljáróságának tudomására hozza az adományozás tényét, Marosvásárhelynek szabad királyi városi rangra emelését, és felszólítja őket annak tiszteletben tartására.

A korabeli szokás szerint, a kiváltságlevél csak akkor vált érvényessé, ha annak – kihirdetése alkalmával – senki ellent nem mondott. Kiváltságlevelek esetében a közzététel az országgyűlésen, valamint az érintett közület közgyűlésén történt. Így jártak el ez alkalommal is. A pergamenre írt és az uralkodó által aláírt, valamint hiteles pecséttel kiállított oklevelet, kibocsátása után a Gyulaféhérváron tartott országgyűlésen felolvasták, és miután annak senki ellent nem mondott, érvényesnek nyilvánították. A nyilvánossá tétel és hatályba lépés tényét Egrestői Angyalosi János ítélmester a kiváltságlevél hátlapjára feljegyezte és aláírásával hitelesítette. Következett a városi tanácsban való közzététel. Ezzel a közzététellel, kiváltságlevél hatályba lépett és a város formálisan is törvényhatósággá vált, aminek nyilvános kifejezői a szabad királyi városi cím, valamint a jóváhagyott és használt jelképek, a címer és a címeres pecsét.

A szabad királyi város útján

Milyen előnyöket biztosított a szabad királyi városi rang, és élt-e azokkal a város? Ez egy olyan elgondolkoztató kérdés, amire nehéz egyöntetű igennel, vagy nemmel válaszolni. Mert ismerjük ugyan a város további történetét, fejlődésének útját, de nem tudjuk és nem is volna ildomos egy történész részéről felvázolni egy képzeletbeli, végéig nem járt múltat. Ezért arra a feltevésre, hogy milyen maradt volna a város kiváltságos helyzete nélkül, nem próbálunk válaszolni.

Tény, hogy a szabad királyi városi rang által biztosított előnyöket Marosvásárhely a későbbiek során fokozatosan kamatoztatta. A kiváltság megszerzésekor egy kisváros volt, úgy gazdasági, mint népességi szempontból a fejedelemség leggyengébb szabad királyi városi láncszeme. Messze elmaradt az „igazi városoktól”, Brassótól, Nagyszebentől, vagy Kolozsvártól, amelyek 2–300 évvel korábbról már élvezték ezt a rangot, és a 17. század elején már nagy városoknak számítottak.⁴ De a következő két évszázad folyamán komoly lépéseket sikerült tennie a felzárkózás útján.

Gazdasági téren fejlődését az egyre erőteljesebb kézműiparának, azon belül a céhes iparnak és virágzó kereskedelmének köszönhetette, miáltal megszilárdította regionális központi szerepét.

A gazdasági fellendülés a népesség fokozatos gyarapodását eredményezte. Hiszen a 18. század végére, népességi szempontból a történelmi Erdély 4–5. helyét elfoglaló városa lett, anélkül, hogy a rangosabb városokat utolérhette volna. A lakosság gyarapodását nemcsak a természetes szaporulat biztosította, hanem a betelepülések is. A fejlődő gazdasági tevékenység újabb és újabb munkaerőt igényelt, mindenekelőtt szakképzett kézműveseket, akik ténylegesen gyarapították a városi polgárok számát. (Bizonyosság erre az új-polgár névsorok.) De vonzotta a város az egyéb munkát végzőket is, a szakképzetlen napszámosokat és szolgákat, akik itt megélhetéshez jutottak. És mindezt könnyebbé tette a város széles önkormányzata.

A szabad királyi város jellegét illetően Marosvásárhely elöljáróságának első intézkedései a „kerített város” jogviszonyainak a szabályozására irányultak. Egy 1617. október 3-i határozattal törölték azt az 1604-es végzést, amelynek értelmében a vár területén magánszemélynek földtulajdona nem lehetett, mert az teljes egészében a városé.⁵ Ezután a ház és helye az illető építető tulajdona lett, és adás–vétél vagy csere tárgyát képezhette. Több évi kísérletezés után, mikor a vár területe már teljesen benépesült, egy 1634. október 20-án elfogadott szabályzattal átfogóan rendezték a várfalakon belüli viszonyokat.⁶ A váron kívüli részek adózás tekintetében a

⁴ Megemlítjük, hogy Kolozsvár 1316-ban, Nagyszeben 1326-ban, Segesvár pedig 1367-ben lett szabad királyi város.

⁵ PÁL-ANTAL Sándor: *Marosvásárhely története. I. A kezdetektől 1848-ig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 62.

⁶ Uo.

régi állapotukban maradtak, ahol a nemesek adómentességet élveztek, és ezt a városrészt „immár csak hóstátnak” tekintették, de a váron belüli rész „kolcsos városi” jogállását megszilárdították.

A vár területét felosztották, és szabályozták az öröklési rendet (a leányok kiházását és az árvák örökösödési jogát illetően). Megszabták, hogy mindenkinek csak egy háza lehet. Ha valakinek sikerül, pl. adósság fejében még egy polgári házat szerezni, azt a tanács elveheti, és másnak adhatja. Ellenben az örökséget megtarthatja, de köteles mindkét háza után adózni, és a vár fenntartásához is ahhoz mérten hozzájárulni. Aki a házadót nem fizette, és a felgyűlt tartozás elérte a ház értékének felét, a házat a város elvehette, kifizetve az értékkülönbötet.

Házat a várban csak városlakók szerezhettek, azt is a tanács beleegyezésével. Nemesnek ott csak „reversalis”-sal (írott kötelezvényvel) lehetett háza. Azt is kimondták, hogy ha valaki a „civilis ordoval (a polgári renddel) egyet nem kezdene érteni” és magának nemességet vagy a városi kötelezettségek alóli mentességet szerez, vagy akar szerezni, az ilyentől a várbeli házát, házhelyét, örökségét a tanács elveszi, őt pedig a várból eltávolítja.⁷

1633-ban a vár mögötti mező felosztását és eladásának módját szabályozzák (ölét két forintért), azzal a feltétellel, hogy arra a tulajdonosok egy év leforgása alatt házat építsenek, és ne használják majorkertnek.⁸

A város fejlődésével az önkormányzati szervek átszervezése is szükségessé vált. Erre azonban egy fél évszázadot várni kellett. A városi közigazgatást a 17. század második feléig a 24 tagú választott tanács végezte. Minden fontosabb kérdésben a tanács döntött, legyen az igazgatási, vagy törvénykezési. A tanácsosok közül választották az elöljárókat: a bírót, akit rendszerint főbíróknak hívtak, a hat esküdt polgárt és a nótáriust. Megbízatásuk egy évre szólt, és hivataluk elfoglalásakor hűségesküt tettek (ezért hívták őket esküdt polgároknak). A tisztújítást minden év végén, karácsony körül végezték, amikor az elöljárók hivatalukat letették, de újraválaszthatók voltak. Minden tisztújításkor arra ügyeltek, hogy az elöljárók közé 2–3 fiatal is válasszanak, akik az idősebb és tapasztaltabb társaiktól idejében elsajátíthassák az elöljárói teendőket.

Az átszervezés akkor történt, amikor a hatalmával mindinkább visszaélő elöljáróság és a városi polgárok (civisek) között megromlott viszonyt fejedelmi beavatkozással rendezték. 1672. december 13-án egy fejedelmi bizottság tizenhét pontban összegzi a városvezetés átszervezésével kapcsolatos megállapodásokat.⁹ A héttagú elöljárók testületét tanácsá (magistratus) alakítják. A 24 tagú tanács helyébe, a nagy városok mintájára létrehozzák a centumvirátust, amely azonban a lakosság számának függvényében (mivel akkor a várost 400 család lakta), csak 40 főből alakult.

⁷ PÁL-ANTAL 2009. 65.

⁸ Uo. 60.

⁹ SzOkI IV. 312-315.

Emiatt ezt az intézményt nem is centumvirátusnak (szász férfi testületének), hanem negyven főből álló *negyven férfi közönségének* (lat. *Quadraginta viratus*), vagy egyszerűbben az *esküdt közönségnek* hívták. Az esküdt közönség a tanácsot kiegészítő és az előljáró utánpótlását biztosító intézmény lett. A soraiból választották a tanácsosokat, a bírót pedig a tanácsosok közül, a tanács és az esküdt közönség közös gyűlésén. A tanács és a testület közötti kapcsolatot a *szószóló* (lat. *Orator*) tartotta. Fontosabb ügyekben a tanács és a testület együttesen döntött. Új tisztségként, a bűnügyek kivizsgálására létrehozták a *város directora* hivatalát.

Az 1710-es években, egy évszázaddal az után, hogy szabad királyi várossá vált, Marosvásárhely elvesztette a várat, azt a területet, amelyre a nemesség közbenjárására adózási ügyben a város joghatóságát leszűkítették mindjárt a kiváltság elnyerése után. A várba befészkelődött osztrák császári katonaság fokozatosan kiszorította onnan a lakosságot, házaikat is lerombolta. Csak a református nagytemplom mentesült a katonai megszállás és kisajátítástól.

Egyéb vonatkozásban változatlanul élvezte és hasznosította városunk szabad királyi jogállását 1872-ig, amikor Magyarország közigazgatási átszervezése alkalmával joghatóságát az új közigazgatási törvény szerint átértékelték, és címe kibővült. Ettől kezdve „törvényhatósági jogú szabad királyi” város, rövidítve „tjv. sz. kir.” város nevet viselt.

Kézirat, a Marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesület 2016. április 29-én tartott ülészakán elhangzott előadás szövege.)